

Irodalomhasználat, 1978

„A szülőföld nem múlik el; mi szoktunk kimúlni belőle.

Mindazzal, ami valaha is örökkévalónak mutatkozott benne. Kezdetben — ifjúságunk légelhárító útegeinek védett ege alól nézelődve — úgy látszott: halál és omlás be nem törhet a mi szuverén területeinkre...“

Es lám, nemcsak „a kiskút-völgyi ház“ s a házat lakó nagypapa vált életet az írói emlékezésben. A tegnap még esztétikumáért méltatott költői kép étellel, azaz jaj, halállal telítődik, a „Fekete pohárban sárga kankalin“ közeli valósággá lett: „Gyűlnek, egyre gyűlnek / a halottaim. // Nem fér a pohárba / már a kankalin.“ S a csak ránk tartozó fájdalomakon túl, az, amit a barát, az eszmetárs vagy vitafel jogán szintén személyes veszteségként kell tudomásul vennünk, a kegyetlen 1976-os, 1977-es esztendőkből nem egyszer és nem kétszer egy egész közösség, egy népcsoport vesztesége volt. Kós Károly halála után, a nála egy nemzedékkel fiatalabb Nagy István, Mikó Imre és még hány kortársuk távozására* is gondolva, korváltásról irtunk nemrég, s művelődésünk új szakaszának alakítói között — ha Dankanits Ádámot már nem is — ott tudtuk például Bretter Györgyöt, a fiatal esszéírók útrabocsátóját, mesterét. Ma, bármennyire hihetetlen, mert halljuk még ironikus rendreutasítását, ő is irodalomtörténeti tárgy, csak másokban mozduló téma. A Kriterion Romániai Magyar Írók sorozatába pedig betörték a Forrás-szerzők. A legszomorúbb sikeres könyvkiadói betérés ez. Persze, ha végül elfogadjuk a változathatatlannal tényeket, ha meg tudjuk teremteni az irodalomtörténeti távolságot (szemléletben, nem időben, mert ez lehetetlen) — márpedig nem térhetünk ki a feladat elől —, örvendünk kell, hogy Szöcs Kálmán (*A legszebb éneket kerestem*) elfoglalja helyét a romániai magyar líra tartós értékei között. Készül Szilágyi Domokos válogatott verseinek gyűjteménye is a sorozatban, ez azonban aligha változtat a kialakult értékítéleten: őt már életében a legnagyobbak közt tiszteltük. (A hagyatékból előkerült versek, barátaihoz írt levelei, prózai írásai csupán árnyalják a képet; és többet árulnak el a másik, a vidám, a dolgokon egykor humorral felülemelkedő Szilágyi Domokosból.)

A kortárs irodalom belső arányai a fenyegetően felgyorsult időben szükségképpen átrendeződnek; fiatalon lesznek klasszikusaink (békéidőben szokatlan, hogy valaki — mint Dsida — harmincegy éves korában befejezze pályáját, Salamon Ernő hasonlóan rövid költői jelenésén viszont nem csodálkozunk); gyarapodik a hiány, s a személyi jelenlétet olykor még új kötetek sem pótolják; a vitalitását őrző, alkotó energiái teljes birtokában levő középnemzedékbéli próza- és drámaírók nagypapai gondokkal néz szembe — ebből születik az új közösségi eszméltetés; a minap még nemzedéki szempontúnak bélyegzett irodalomtörténeti összefoglalás megállapításai átvonulnak a középiskolai tankönyvbe; a Forrás második nemzedékének nevezett költők és prózaírók többsége (némelyikük alig lépte át a harmadik X-et) nosztalgiaiával emlékezik az „ifjúkori“ összetartozásra, miközben már rajtuk (is) múlik a „harmadik“ vagy „negyedik“ Forrás indulása (a sorszámozást persze csak karikírozva használhatnánk); az egy pillanattal korábban még védekezve tömrőlő „esszéíró nemzedék“ a kétségtelenül rendhagyó tehetségű, második versköteténél tartó Szöcs Géza mellett vonul fel, legalább annyira „lúgyé“ avatva a fogadtatást, mint annak idején a náluk jó évtizeddel idősebbek a Lászlóffy Aladár képviselte neoavantgarde befogadását. Es ami nem egyik vagy másik évszám s nem csak az írók gondolja: Sütő Andrásához csatlakozva, kézenfogjuk fiainkat, unokáinkat, hogy elvezessük őket Szavaink Nagyfejedelemségébe.

Engedjétek hozzám jönni a szavakat — ez nem egyszerű könyvcím, társadalmi jelentésében annál is több, mint a „könnyű álom“, illetve hasonlóan meg nem kerülhető feltétele a könnyű álomnak. Sütő „nagypapa“ egy egészen nagy család nevében jelentheti ki: „most, ahányan vagyunk, mindannyian elszegődünk Lászlóhoz nyelvtérelő, szövegnyázó juhászoknak, éjjel-nappali szolgálatra.“ Lényegében erről a — nehéz — szolgálatról van szó, amikor az irodalom soros problémái kerülnek terítékre. Ahogy Sütő mondja: „Amire nem lesz saját szavad: elpártol tőled, hiába mondja bárki, hogy a tulajdonod. Ösvényed, házad, szerszámmod elidegenedik tőled, miként a filozófusok mondják. Csodálkozol? Csak mon-

* 1978 januárjában újabb veszteségről érkezett hír: meghalt Szemlér Ferenc.

dom a magamét, miközben visszakapom tőled a hallgatást. Béküljünk meg, László. Ha nem a kedvemért: a költőkért legalább. A szavaidért csak ők kezeskednek, álljunk ketten a pártjukra. Amennyi Frederick császár, amúgy is kezét emel rájuk inkább — nem poharat.“ S ahogy madár tanítja fiát énekelni, de már a holló, „a repülő tanmese“ tanulságát is hasznosítva, olyan féltéssel szól az író a család várományos hercegéhez: „Úgy énekeljünk, László, hogy hangunkat bizonyítva a sajtunkat is megőrizzük. Ezt majd Bethlen Gábertól fogod megtanulni.“

Mert tanulnivalóban kifogyhatatlanul gazdagok vagyunk; végtelenül, szinte reménytelenül sok az, amit meg kellene tanulnunk — de szerencsére jó „tankönyveink“ is vannak, csak tudnunk kell olvasni bennük. A történelem — és az irodalomtörténet — nem egyike a szaktárgyaknak (iskolai oktatásunk az elvet nem is vonja kétségbe!), ezt a tárgyat nem lehet megtanulni (csatákkal és békekötésekkel, életrajzokkal, adatokkal, irányzatokkal, tartalmakkal), ezt szüntelenül *tanulni* kell. Olvasni tehát, az objektív és szubjektív dokumentumokat, keresni köztük az összefüggést, a tovább élhető tanulságot. Vagyis a mába érkezni velük, pillanatra sem szüneteltetve a történelmi ingájaratot.

A romániai magyar irodalomtól sosem volt idegen ez a szemlélet; a korai előzmények ezt csakúgy igazolják, mint a legközvetlenebb előd, Ady Endre életműve. (Erdemes emlékeztetni rá: a múlt év hozta meg Apáczai *Magyar Encyclopaediájának* s az ugyancsak rég várt Pápai Páriz-kötetnek a megjelenését, a Kriterion népszerű fehér sorozatában. És 1977-ben került végre hazai színpadra az egyik leghíresebb erdélyi emlékiró, az Árva Bethlen Kata sorsát-panaszát-példáját idéző monodráma, Kocsis István kitünő alkotása.) A különfejlődés hatvan esztendeje pedig ugyancsak bőséges példatárval áll rendelkezésünkre.

A hat évtized új szakaszt jelent e tájak különböző nemzetiségű lakóinak együttélésében is. Az a bizonyos történelmi ingájarat tehát az együttélés gyakorlati tapasztalatát is jelenti, az egymásraultaltság tudatosítását, a közös sors sokféle emlékének ébren tartását — vagy éppen pozitív meghaladásukat. Ezt a tényt, ezt a szükségletet az irodalomtörténész sem hagyhatja figyelmen kívül.

Ha majd sor kerül e hatvan (vagy akkor még több) év irodalomtörténetének egységes szempontú megírására, az elemző összegezést bizonyára Adyval, az Ady-hatással kell kezdeni. Utalásokat nyilván eddig is találtunk arra, hogy egy új helyzetbe került értelmiségi csoport Adyval (és Móricz Zsigmonddal meg Szabó Dezsővel) eszmélt „itt és most“ rá váró hivatására, de mindmáig nem készült alapos felmérés a tizes-húszas évek erdélyi Ady-hatásáról. (A Balogh Edgár tájékoztató bevezetésével megjelent *Ady-kultusz Erdélyben* című *A Hét* centenáriumi összeállításában természetesen fogva adatokat közöl, intézményes jellegű eligazítást ad.) Még kevésbé esett szó e hatás mechanizmusáról. A századik születésnapi emlékezések áradatában most örömmel fedezhettünk fel végre egy-két olyan esszét, tanulmányvázlatot, amely éppen ebben az irányban jelent nyitást. Tamás Gáspár Miklós „adalékaira“ gondolunk elsősorban, melyek „Ady verseinek befogadás-esztétikájához“ segítenek közelebb; T.G.M. Méliusz kategorikus kijelentését idézi, egyetértőleg, miszerint Adyval, „belőle lép ki az új, immár kétségbe nem vonható magyar és romániai irodalmi tény, egy új jelenség: a romániai magyar irodalom mint kategória“ (*Az illúziók kávéháza*, 1971), s hozzáteszi magyarázatul: „az impériumváltozás után a hazai magyar kultúra igen prózai okokból alkalmassá vált arra, hogy táborda gyűljön, és Ady Endrén kívül természetesen nem lehetett más prófétája. Az, hogy a színvonalas *modern* konzervativizmus olyan jelentékeny képviselője, mint Makkai Sándor — eltérően például Szekfű Gyulától, Prohászka Ottokártól, Ravasz Lászlótól — legégetőbb föladatának látta, hogy a demokratikus-forradalmi világnézeti konszenzus jelképét, Ady Endrét magának, hitefeleinek és az egész hazai közönségnek megmagyarázza, ahhoz Makkainak itt, Erdélyben kellett élnie.“ („*Verje csak, verje, verje*“. *Makkai Sándor Ady-könyve*. Utunk, 1977. 45.) Ady profétikus lírájának korabeli magyarázatait — Makkait és például Lukács Györgyöt — szembesíti a fiatal kritikus, szellemesen és meggyőzően; nem a vakhit, hanem a kételkedés és remény szavát olvashatta ki ebből a költészetből a korabeli olvasó. „A mi hitünk számára nincs írás — írja T.G.M. —, nem tudjuk, lesz-e csoda; de abból, hogy »nekünk Mohács kell«, mi is megértjük, hogy éppen ennek nem szabad lennie.“ Láng Gusztáv írása (*Széljegyzetek — olvasván Adyt és Adyról*. Utunk, 1977. 45.) Ady szimbolizmusának árnyalt magyarázatával, nem érzelem-, hanem közérzet-hordozó jellegének kiemelésével teszi lehetővé a T.G.M. felvetette kérdés továbbgondolását. A következő logikai láncra gondolunk: „E közérzet-líra adekvát formája a *látomás*. A hagyományos költő a vallomás hitelesítése, költői tárgyiasítása érdekében nemcsak érzelmeiről beszél a versben, hanem arról a szituációról is, amelyben az érzelmi hullámlás megindul, kibontakozik és tetőzik. Ady vershelyzetei nem *reális* vershelyzetek, hiszen ezek visz-

szaegeyadiesitenék, újra konkretizálnák az érzelmi általánosítást; látomásos helyzeteket teremt, amelyek sok-sok helyzet sűrítői, e helyzeteket összefoglaló *modellek*. Az ilyen helyzet-modell kivét magából mindent, ami egyedi és esetleges, ezzel éri el, hogy a vers alanyát közvetlenül a létét meghatározó törvényekkel szembebesíti, a jelenség-világ közvetítő szerepének kiiktatásával, illetve modellálásával.

Nem itt a helye e „széljegyzetek“ továbbvitelének, közvetlenebbül és részletesebben témánkra vonatkoztatásának; az idézeteket jelzések szintuk csupán, annak érzékeltetésére, hogy általánosságban („elvileg“) ismertnek vélt tények mögé hogyan hatolhatunk be anyagszerűen, a műközpontúságot és a történetiséget nem egymással szembe, hanem egymás mellé, a komplex elemzés szolgálatába állítva, az egyik eredményeit a másikkal ellenőrizve. A feladat még összetettebb ott, ahol az értelmezés és az anyagfeltárás kényszerű egyidejűséggel történik. Egyetlen példát említünk: azelőtt készültek különböző következtetésekre jutó (személyes emlékekre vagy előzetes feltételezésekre alapozó?), végleges érvényűnek hitt tanulmányok a régi *Korunkról*, mielőtt egy megbízható bibliográfia a kutatók kezébe kerülhetett volna. (Kiadóink, sajnos, mindmáig nem érzékelik az ilyenfajta munka nélkülözhetetlenségét!) Az akadozva gyarapodó antológiasorozat (*Korunk, Erdélyi Helikon, Genius, Magyar Szó — Tavasz*) a maga válogatásaival kétségtelenül segíti a tájékozódást, de nem oldja meg a kérdést. Nem is szólva a dokumentumok hozzáférhetőségéről. Ezért üdvözölte mindenki eseményként (*A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája* után) a Gaál Gábor-levelek kiadását, s előrelépést jelzett a Dienes-kötet is, amely a kritikai írások mellett a maga szerény 41 (töredékesen közölt) levelével új szempontokra, tényekre figyelmeztetett.

A romániai magyar irodalom kutatója természetesen nem lehet maximalista. Tudomásul kell vennünk, hogy az anyagfeltárás és a szintetizálás továbbra is párhuzamosan fog haladni, s örömmel regisztráljuk, ha az új irodalomtörténeti összegezesek okulnak az előzőek hibáiból, és lehetőleg tiszteltben tartják az anyagszerűség követelményét. Anyagszerűsége nem egyszerű műközpontúságot értünk, vagyis nem csupán a szintézisbe bekerülő művek érdemi elemzését; magát a kiválasztást is, az értékek kiemelését, megkülönböztetését a másodlagos, nem jellemző írásoktól. Más szóval: az „irodalomhasználat“ szempontjait. Sütő András legújabb könyvéből kölcsönöztük, parafráztuk a kifejezést, a következő gondolatmenet alapján: „Nyelvhasználát! Mikor szívároghatott be emberi fogalmaink közé ez a teljességgel abszurdnak tetsző — s mégis elevenbe vágó — kifejezés? Kinek jutna eszébe például akármifajta szabályozási joggal azt mondani: kézhasználat, lábhasználat, fülhasználat, tüdőhasználat? Tisztázása máskorra marad. Más korra talán?“ Nos, jól emlékszünk még arra a korra, amikor „kéz- és fülhasználati“ szempontok irányították a bemutatásra érdemes szerzők és könyvek kiválogatását. Különösképpen egy középiskolai tankönyvben. Innen nézve, hatalmas utat tettünk meg az 1977-es kiadású XII. osztályos tankönyv, a Dávid Gyula—Marosi Péter—Szász János jegyezte, a fedőlapon Nagy Imre Kós Károly- és Gaál Gábor-rajzát egymás mellett közlő romániai magyar irodalomtörténetig — amelynél jobb alkalmat nemigen találhatnánk múlt és jelen, hitünk és az írás újragondolására.

5000 példányban nyomtatták ki *A romániai magyar irodalom történetét*, szigorúan iskolai használatra persze (tehát tanügyi terjesztésben). Sok ez vagy kevés? A példányszámon külön is el lehetne gondolkozni. Am egyszerűsítsük a dolgot, s szóljunk csupán a „sok“-ról, mármint arról, hogy Dávid—Marosi—Szász könyve ötezer XII. osztályos tanulóhoz és tanáraikhoz viszi el hatévtizedes helytállás humanus üzenetét. (A pedagógiai hogyanról nyilatkozzanak majd az illetékesek, akik ezzel a tankönyvvel állnak az osztályok elé.) Legyünk optimisták: 5000 új hívet szerez e kiadvány irodalmunknak.

Milyen irodalomnak?

Az üdvözlendő változás elsősorban itt, a kérdésben s a feleletben találjuk. Az 1969-es egyetemi jegyzethez viszonyítva is. A szerzők ugyanis — láthatóan szívós küzdelmet víva a tantervi előírásokkal — a *teljes* romániai magyar irodalmat kívánták bemutatni, minden értéket, ami 1918 decembere és 1977 márciusa között született (vagyis a kézirat véglegesítésének pillanatáig voltak ki az „irodalomtörténeti“ határt). Ebből a szempontból valóban egységes az új tankönyv: a Dávid Gyula és Szász János írta első, két világháború közötti szakaszt tárgyaló részt és Marosi Péter (a felszabadulás utáni) kortársi áttekintését egyaránt az irodalmi teljesítmény tisztelete, minden korábbi szűkkeblőség elutasítása jellemzi. Nem a „megbocsátás“, az eszmei különbségek, egykori szembenállások elhallgató feloldása értelmében, hanem annak tudatában, hogy a merev tiltás, az elfeledés amúgy sem hozza az elvárt eredményt, ellenkezőleg, éppen az ellenőrizetlenség,

az olvasó magárahagyása folytán csak növeli a zavart. Nem külsőség az, amit az első méltatók annyira kiemeltek: a helikonista Kós Károly és a korunkos Gaál Gábor társítása a tankönyv címlapján. A hazai irodalomtörténetírás mai gyakorlatát (esztémi-esztétikai eredményeit) követve, a tankönyvírók történelmi távlatból ítélik meg a két háború közötti legfontosabb irodalmi intézményeket, s két szomszédvár szüntelen harca helyett (bár a korabeli kritikai magatartásra természetesen utalnak) a nemzetiségű funkciók beváltását — kisebbségi körülményekben — különbözőképpen kereső, itt-ott találkozó utat, részben megvalósuló kísérletet jeleznek. A humánus ösvényeit követik, melyek a legnagyobb fenyegetettség idején, például az antifaszizmusban összefutnak. E népfrontos szemlélet sükszerűen folytatódik a jelenkori irodalom bemutatásában, ami (mint látni fogjuk) az értékek bizonyos átrendezését, pontosabban az állértékek elejtését s az igaziai megbecsülését vonja maga után.

Ez nem annyira szerzők, mint inkább művek „kicsérését” jelenti, bár nyilvánvalóan egy irodalomtörténeti korszak belső arányain is módosít. Ilyen, korszerű (korunktól megkövetelt) történeti-esztétikai ítélet alapján került át Nagy István és Kovács György az első, lényegileg 1944-ig elzáruló szakasz lapjaira, itt szerepel Bartalis János, Kacsó Sándor, Kemény János, Böződi György, Szilágyi András, sőt Balogh Edgár is — hogy csak azokat említsük, akiknek hazai életműve (s nem csupán élete) mennyiségben s esetenként minőségben két történelmi korszakot fog össze. És ugyanez a módszertani megfontolás, egyúttal pedig irodalomtörténeti ítélet helyeztetni át a lezáratlan szakaszba Asztalos István, Horváth István, Horváth Imre, Szabédi László, Méliusz József munkásságát — függetlenül attól, hogy maga az életmű már fizikailag is lezárult vagy sem. Az irodalomtörténetírásnak, különösen a közelmúlt tudományos feldolgozásának nagy dilemmája ismétlődik meg itt, a korszakolásban és besorolásban, s ha a tankönyv szerzői elvileg nem is tisztázták, nem magyarították eljárásukat, alapvetően jól döntöttek: ha nem csupán íróportrékat akarunk nyújtani az olvasónak, de nem is akarunk lemondani a jellemző, egy-egy időszakot meghatározó alkotói profilok felvázolásáról, döntés elé kerülünk — és e kényszer olykor jó szolgálatot tehet, kikényszerítve az irodalomtörténezből a határozott állásfoglalást, véleménymondást az elemzett életműről; a módszertani követelmény a tudományos igazság előmozdítója lehet, amennyiben el kell döntenünk, nyíltan (vagy a besorolásba bújtatva) ki kell mondanunk, mikor állt írónk „az Idő hegygerincén”, és mikor húzódt meg a völgyben, illetve hogyan kell értelmeznünk a gerincet és a völgyet — a szóban forgó szerző és a közösség szempontjából, amelynek képviselőjére ilyen vagy olyan módon kijelöltetett. Döntésünkbe persze csúszhatnak subjektív hibák, ám objektívek is. Nem könnyű megítélni, egy adott pillanatban a verses és szépprózai műveknek vagy az irodalompolitikus, irodalomszervezői tevékenységnek van meghatározóbb, messzebb sugárzó ereje, s hogy a visszaemlékezéseket irodalmi (esetleg éppen regény-) igényű megfogalmazásuk ideje vagy a történészek ideje szerint soroljuk be. E szempontokat mérlegelve, végül is a megfelelő helyen látjuk Kacsó Sándort és Kemény Jánost — Kós Károly, Szentimrei Jenő és Gaál Gábor mellett. Balogh Edgár és Méliusz József esetében nem ilyen könnyű a válasz. És döntően a művekre koncentrálna, nem a mennyiség, hanem az esztétikai érték pártján állva, Asztalos István és Szabédi László „osztályozását” szintén megkérdőjelezhetjük; de magunknak mindjárt ellentmondva, a „tisztá” műközpontúság igazságtalanságai is felrémlelenek, hiszen Asztalos indította útjára a *Napsugárt*, tartós értékeket teremtő gyermekirodalmunkat, és hogy Szabédi mi mindent indított útra bennünk, egykori tanítványaiban, azt leírni sem lehet.

A múlt arányosítása (furcsa, de nem indokolatlan e fogalom tudomásulvétele), irodalomtörténetírásunk — és könyvkiadásunk — hiányainak pótlása is megfigyelhető szándék az új tankönyvben. Így fogadhatjuk a lexikoni tömörségű-rövidségű Bánffy Miklós-portrét (puritánul a „megtanulandó”-ra szorítkozik, mint az ugyancsak Dávid Gyula írta Berde Mária-jelmezés), s részben a Reményik-bemutatót (D. Gy.), bár ez utóbbi szempontjai sokkal ridegebbek, mint például az előtte olvasható Aprily-fejezetet meghatározók (Szász János). Annál érthetőlenebb, hogy Makkai Sándor (akinek Ady népszerűsítésében játszott szerepéről Tamás Gáspár Miklóssal szoltunk) még mindig csak utalásokban lehet jelen, és Nyíró József legfeljebb felsorolásokba kerülhet bele. Örvendetes viszont, hogy verdikét helyett a szerzők általában a többoldalú megközelítést, koronatanuk megalkotását választják, s egy-egy Kós Károly-, Gaál Gábor-, Kuncz- vagy Tamási-idézet (részlet) a korhangulatot is felidézi, kedvet teremtve a továbbolvasáshoz, az idézett helyek megkereséséhez.

Az atmoszférateremtést, a hangulati hitelt szolgálják a többnyire jól kiválasztott képek; a portrék (rajzok és fényképek) s a folyóirat- és könyvborítók is

persze, ez azonban még nem jelentené a hagyományos tankönyvszerkesztés meghaladását. Az önálló képzőművészeti reprodukciókra gondolunk: az Áprily-elemzésbe grafikailag behelyezett Szolnay-festményre (*Március*), Nagy Imrétől a *Zsögödi emlékre* a Tamási-fejezetben, Korvin és Brassai, illetve Leon Alex társításhoz képest felvillantására, az Ince János-képre a Bálint Tiborról, a Jeczaszoborra (*Kiáltás*) a Lászlóffy Aladáról szóló részben. (Kézzenfekvő volt Gy. Szabó Béla Dsida- vagy Deák Ferenc Kocsis-illusztációjának, a Bethlen Kata-rajznak a közlése, Székely János és Szervátiusz Tibor Dózsájának együtt-láttatása.) Szövegben is előfordul utalás képekre, olykor impresszionisztikusan (két Áprily-sor Picassót juttatja az egyik tankönyvíró eszébe), máskor meggyőző „képtársítással” (Tompai László *Lőfűrőstése* — Nagy Imre élénk színei napsütötte nyárban). Olyan kezdet ez, amelyet érdemes alaposabban továbbgondolni, az irodalmi és a képzőművészeti kifejezés kapcsolása egy teljesebb művelődési modell felvázolásához, megismeréséhez segíthet hozzá; ami már nem hangulati kérdés, hanem a korszerű művészetbefogadás, egy komplexebb valóságismeret távlatait villantja fel.

De a régi „tankönyvszabályon”, az irodalomtörténeten belül maradvány szintén fontos távlatok nyílnak — vissza a múltba, és higgyük, messze a jövőbe. A magyarórádi születési Horváth István helyi és irodalmi „gyökerességét” Marosi Péter a háromszáz évvel korábban itt élt Petróczy Kata Szidóniáig vezeti vissza, de természetesen kötődik az elemzéshez Arany János és Petőfi neve is; sőt, az erdélyi költőben meghatározó „paraszt oltás”, a „barbár parasztláttatás” okán messzibbre is elmereszkedik az elemző: „Naturalista elbeszélők, festők, szobrászok éppen úgy éltek ilyesmivel mindenütt Európában és Dél-Amerikában, mint az expresszionisták. És élnek vele ma is, különösen filmesek.” (Marosi nyilván Jancsó Miklósról gondol elsősorban.) Nem ötlepszerű — ezért jó — ez a társkeresés; arra emlékeztet, amit tudni egy percre sem szünhetünk meg: teljes és szerves kultúrában gondolkodni. Ahogy például Szilágyi Domokos tette. A külön, saját világot formáló tehetség mellett ez a kultúraörzés biztosítja megkülönböztetett helyét irodalmunkban, amelyet az új tankönyv pontosan nevével nevez: „a romániai magyar költészetnek nincs és ennekelölte sem igen volt tehát bonyolultabb s gazdagabb fejezete, mint az, amelyik a Szilágyi Domokos tolla alól került élénk.” Nem társaltalan alkotó mégsem; egyetérthetünk Marosival, amikor egy nemzedék legjobbjában, Szilágyi kortársaiban, Nichita Stănescuban és Voynszenszkióban, Juhász Ferencben és Nagy Lászlóban szintén „a nyugtalanságok egyensúlyát” ismeri fel.

Ilyenszerű „kalandozások” inkább a könyv második részére jellemzők. A két világháború közötti irodalom tárgyalása kimértebb, fegyelmezettebb, kiegyensúlyozottabb. (Tankönyvben ez bizonyára nem elhanyagolható erőny.) Dávid Gyula és Szász János zárt kategóriákkal dolgozik; az irodalmi élet eseményeinek leírása után hagyományos műfaji felosztásban veszik sorra a kor jelentősebb íróit. Az egyes műfajokon belüli csoportosítások megpróbálják egyeztetni a régi és az új szempontokat. Így például a lírát nem a helikoni (polgári) és a (szocialista) Korunk-ágra tagolják, hanem három irányt (irányt) jelölnek meg: az erdélyiség és nyugatos hagyomány képviselői közé sorolják Áprily, Tompa, Reményik, Endre Károly és Dsida, a szabad vers művelői között találkozunk Bartalissal, Szentimreivel és Olosz Lajossal, végül a „gyönyörű sors” költészetének megszólaltatói Salamon Ernő, Korvin Sándor és Brassai Viktor. E harmadik ugyan a *Korunk* költőit külön tárgyalja, a bevezetőben viszont arról olvashatunk, hogy a két tábor — a helikoni és a korunkos — nem különíthető el élesen egymástól, mert a nyugatos és az avantgarde hagyomány képviselői itt is, ott is jelentkeznek, a népfrontpolitika és az antifaszizmus pedig eszméileg is közelíti, sőt részben összekapcsolja a két folyóirat lírikusait. E kompromisszumos (véglegesnek, esztétikailag indokoltnak nem tekinthető) megoldásnál zavaróbb a két háború közti falu-irodalom (a próza) kettőbe, illetve háromba vágása; A „*Tizenegyek*” népszolgálat fejezetbe logikusan kerül Balázs Ferenc, Kacsó Sándor, Kemény János és Tamási Áron, ám mit jelentessen A *falu másik arca* cím, amely Kovács György és Böződi életművét foglalja össze? Ha az osztályharca vonatkozik a „másik” jelző, miért nem ide kerül Kacsó, novellái s a *Vakvágányon* jogán? És miért nem tartozik bele e „másikba” az *Új pásztor* írója, Szilágyi András? (Ő Kahána Mózzsal, Kovács Katona Jenővel és Nagy Istvánnal szerepel együtt, azaz a *Korunk* próza-íróival, *Valóságírodalom a szocialista eszmeiség jegyében* cím alatt.) Tulajdonképpen nem a szerzők, hanem a merev kategóriák mondanak itt csödet. Nagyobb önállósággal (nem biztos persze, hogy éppen a romániai magyar irodalom első tankönyvében), irányzat és stíluskonceptió következetesebb figyelembevételével lehet csak elkerülni az ilyenszerű buktatókat. (Két, szerencsésnek mondható példa: Sipos Domokos, Tabéry, Berde, Bánffy, Kós együtt tárgyalása *A múlt időszerű mondanivalói* jogán; és a *Háborúélmény és avantgarde* fejezet, amelybe Nagy

Dániel, Szántó György, Markovits Rodion és Kuncz Aladár került — bár Kuncz némiképpen kilóg belőle.)

Tovább bontva a fejezeteket, ilyen belső arányokat találunk: Salamon Ernőnek 8, Dsidának 5,5, Bartalisknak 3,5 oldal jut. (Ugyanitt Salamon Ernőről azt olvassuk, hogy „költeményeinek szabadversformája, expresszionista mozaikképekből felépített költői világa Bartalis ihlető hatásáról tanúskodnak“.) Nyilván nem lehet irodalomtörténeti érték szerint mennyiségileg kidekázni a sorokat; örvendünk hát, hogy Tamási Áronnak majdnem annyi tér jut, mint Nagy Istvánnak (9:12; Sóni Pál egyetemi jegyzetében az arány 10:13 volt). Zavarónak csak azt érezzük, ha nem a feltétlenül elmondandó anyag, hanem a túl részletező, hosszadalmas leírás, tartalomismertetés nyújtja a pályaképet (például Nagy Istvánál). A Salamon Ernő alfejezet különben, akárcsak a Kós Károlynak szentelt, élet és mű egységét példásan érzékelteti, életrajz, műelemzés és irodalomtörténeti beállítás szerencsés egyensúlya valósul meg. Bár szűkre szabott terjedelemben, a szerzők az extenzív teljesség helyett egy-két mű behatóbb elemzését látják a járható útnak, így kap kellő súlyt a Tompa-portréban a *Lófüröztés*, Áprilynál a *Tetőn*, Dsidánál a *Hulló hajszálak elégiája*.

Marosi Péter, szabadabban kezelve anyagát, még több lehetőséget teremt magának művek előtérbe állítására. Asztalos István pályaképet például nem az általamidjazott két regény (*Szél fúvatlan nem indul* és *Fiatál szívvel*), hanem három novella középpontba helyezésével vázolja fel; Székely Jánost *A folyó* című verssel és a *Dózsa*-poémával jellemzi; Szilágyi Domokos rövid költői pályájáról jó érzékkel ad képet a *Bartók Amerikában* és az *Ez a nyár* kiemelésével; Farkas Árpádot a *Mikor az öregemberek mosakodnak* „tájköltemény“-soraival mutatja be. („Mintha Tompa László nehezkésen kibontakozó, sziklakövekből faragott verssorai oldódnának fel itt köznapi beszédben — és mégsem tűnik ez a szöveg fesztelebnek a Tompánál“ — írja Farkas verséről.) Sütő András korai munkásságát — eredeti ötlet — egy dicséző-figyelmeztető Veres Péter-levélidézzel intézi el, hogy aztán a megújult Sütőre, az *Anyám könnyű álmot ígér* s a két történelmi dráma szerzőjére fordítsa figyelmünket. Az élő irodalom sodrásában otthonos szerkesztő, publicista, kritikus könnyedségével és közvetlenségével (nemegyszer túlzásig hajtva e közvetlenséget, míg a csevegésből üresjáratú szövegeles lesz), kekre formálja egyes fejezeteit, ez a lekerekítés azonban veszteségekkel is jár. Aligha lehet például Horváth Istvánról korai verse, a *Tornyot raktam* nélkül beszélni; Méliusz József írói értékét a *Város a ködben* elemzésének mellőzésével érzékeltetni; Bálint Tibor regényének, a *Zokogó majomnak* a jelentőségét pár bekezdés idézésével elintézni, egy kevésbé érdekes novellára építve „koncepcióját“.

Nos, erről a „koncepcióról“ kell most már szólnunk; csak másodlagosan az egyes művek kiválasztásáról, sokkal inkább az írói pályák gyakran önkényes társhatásáról. Mert ha Dávid Gyula és Szász János hibájául az róható fel, hogy túlságosan ragaszkodtak a hagyományos osztályozásokhoz, Marosi fejezeteiben gyakran az ötletszerűség zavar. Emlékszünk még régi kalandozásaira (az *Utunkban*) lírai és prózai tájakon, különböző természetű hősök körül. Jóval igényesebben ugyan, mint tiz-tizenöt esztendővel ezelőtt, lényegében most is a tematikai megközelítést választotta, beoltva írásmódbeli (ritkábban műfaji) szempontokkal — s szinte teljesen lemondott az irodalomtörténeti nézőpontról. Igaz, hogy nincs még távlatunk hozzá, de mégiscsak tény, hogy a felszabadulás előtti 26-ra 33 év irodalma következett már, amiben csak úgy esetlegesen tallóni szinten nem lehet — irodalomtörténeti címén. A legszembetűnőbb „gyorslistát“ *Változó tájak, emberek* címen kapjuk, ahova besúfoltatik Papp Ferenc, Szász János, Fodor Sándor, Huszár Sándor, Márki Zoltán, Majtényi Erik és Szemlér Ferenc. Azon is némiképpen meglepődünk, hogy a *Sors és jelképben* együtt találjuk Deák Tamást, Veress Zoltánt és Méliuszt (ebben a sorrendben), az *erkölcsi eszmény lovagjai* két nagyváradi elkötelezettségű írástudót, Horváth Imrét és Bajor Andort zárja össze, az *önmegvalósulás láza* címen pedig Panek Zoltán és Kocsis István lehet egymásra. (Az utóbbi két fejezet merész társhatását legfeljebb erkölcsi szempontok indokolják — részlegesen.) Mi lehet a magyarázat? Szerzőnk előzékeny, és a magára hagyott Szabédi-életmű jellemzése előtt közli, visszamenőleg is, a besorolási indítékeket: „Ezek a kapcsolások nemcsak pedagógiai célt szolgálnak, hogy az összehasonlítások és különbségtételek révén mondhasunk minél többet minden egyes íróról, hanem (elkerülhetetlen önkényességük ellenére is) továbbmutatnak bizonyos stílustörékvéseket, bizonyos művészi áramlások felé is. Egyetlen fejezet volt csak (a Kiss Jenőről, Létay Lajosról és Kányádi Sándorról szóló), amely éppen ellenkezőleg, arra figyelmeztetett, hogy a köztudatban egységesnek, azaz teljességgel egyneműnek [?!] hitt irodalmi áramlatokon belül is hányféle stílustörékvés bukkanhat fel. Vagyis mindezekben a kapcsolatteremtésekben és meg-

különböztetésekben végeredményében éppen azt kerestük, amiről e rész bevezetőjében is szólottunk: irodalmunk eszmei egységét a művészi sokféleségben.

Tankönyvi szempontból lehetséges, hogy nem zavarunk e társítások, hiszen az egyes írókat amúgy is külön kell megtanulni. Aki azonban komolyan veszi, végiggondolja Marosi csoportosítását, az eklekticismus zavarával találja szemközt magát. Nézzünk két, látszólag megmagyarázható példát. Sütő András, mint aki megtagadta legközelebbi író-rokonát („Eso elől tóba?”), vele, az anekdotikus próza hazai mesterével, Asztalos Istvánnal kerül egy kuckóba. Mégpedig az 1944 utáni rész legelején (az átmenet, az intézmények jelzése után, *Biztató, emberségre* cím alatt). És a szerző, kétségbevonhatatlan kritikai ítélettel, végig erről a megtagadásról, meghaladásról beszél, lényegében arról, hogy már nincs egymáshoz köze a két írónak. Sem stílusban, sem szemléletmódban (mi sem áll távolabb Asztalostól, mint a „Hatalom és erkölcs” modern problémavilága, a Sütő-dramák Marositól jól jellemzett etikai lényege!). Kronológiailag meg éppen távol állnak egymástól, akár a *Fanyesdesést*, akár az *Antal elvtárs is hozzászól-t*, akár az *Emberség* című novellát állítjuk a *Csillag a máglyán* mellé. Következtetés: egy fejezetben a helyük... Másik példánk: Marosi összefoglalását — leszámítva az *Újrakezdés, folytatás* című keretfejezetet — a Lászlóffy-portré zárja. (Ő is egyedül maradt, mint Szabédi és Székely János.) A *Csenget a logika* cím, azaz a kritikus esztétikai meggyőződése, jó értelemben vett elfogultsága, izlése állította vajon ide, csattanóul, Lászlóffy Aladárt, Köntös-Szabó Zoltán, Palocsay, Kenéz, Farkas és Király, Bodor Adám és Kocsis István után? Függetlenül attól, hogy — Marosi mondja — a Forrás-nemzedék legkövetkezetesebb úttörője volt? Egyszerűen arról van szó, hogy le kellett kerekíteni a könyvet, s Marosi Lászlóffy Aladárban vélte megtalálni azt, aki a változott körülmények között Nagy István utódjának, eszmei örökösének kijelölhető. És ezt nem a *Helsinki 1976*-tal, valóban korszerű, kitűnő gondolati-politikai költeményével támasztja alá, hanem egy vezércikkével.

Pedig ha sikerül kikapcsolnunk az olvasásból ezeket a mesterkelt, tipikusan „marosis” kombinációkat, a fejezetesdit, a „Kerek ez a zsemle” játékokat, nem egy helyt izgalmas, meggondolkoztató olvasmányt kapunk. A jöszemű kritikus észrevételeivel, akár párhuzamaival. Az említett sokféleséget így is ki tudja fejteni: „Szilágyi István most már éppolyan tudatosan járja a maga stílussteremtő útját, mint a más pólusokon népi köznyelvi kollázst kiképző Szabó Gyula, vagy a nyelvi párlatokkal absztraháló Sütő András. Szilágyinál ugyanis olyan stílizált, szecessziós stíluselmény tér vissza írásművészetünkbe, amely az első fejezetekben még meghökkenti a teljességgel másra (népinek vagy dokumentárisnak, vagy klasszicizálóknak, vagy »trópikusokon túlinak«, vagy még sok mindennek mondható stíluselményekre) hangolt olvasót, hogy aztán feltétlenül rabul ejtse.” Ha irodalmi ízlésére bizza magát, szerzőnk sokkal kevésbé tévedhet el, mint amikor a kombinatórikába bonyolódik. Példa rá a tankönyvbe fölvetett jelenkori írók névsora s a jellemzések, értéktételek többsége. Fájlnak ugyan néhány nevet, hiányolunk elemzéseket (még említés sincs a népi emlékirókról, akik pedig az utóbbi években új szint hoztak az irodalomba; feltűnően hiányzik az egész prózánkra, az új valóságsemléltre hatott Pusztai János és Kiss János; kimaradt Kádár János, Szöcs Kálmán, Vári Attila; s ha már 1977 márciusa az utolsó dátum a könyvben, talán említeni kellett volna az „esszéíró nemzedéket”, esetleg Szöcs Gézát is); de ki látott már ilyen összefoglalást, amelynek névsorával mindenki elégedett volt? Szigorú bírálata nem ok tehát a névsor.

S a módszer? Az elfogadható, egységes rendező elv hiánya? Ha irodalomtörténetként olvassuk e tankönyvet, bizonyára okunk van az ingerültségre (főként a második részben). Ha megelőszünk a diákolvasók érdeklődésének felkeltésével, ha a mindennek utánakérdező diákokra számítunk, elfogadhatjuk ezt a „művelődésre, szellemi életre, gazdagabb emberségre vezérlő kalauz”-t. Mert egy dolgot nem lehet elvitatni az 1944 utáni irodalmat tárgyaló, számunkra nyilván izgalmasabb, mai irodalmi életünkbe nyúló résztől sem: a reális esztétikai-erkölcsi értékek tisztelétét, a fogékonyságot az újra. Sőt: a funkció megérzését.

Az esztétikai kritériumok és az irodalomtörténeti igények szintézisének lehetőségét pedig tovább kell keresni — okulva ezen a tankönyvön is. Nem utolsósorban a dokumentumok hozzáférhetővé tételével. A távlatok érzékeltetésével.

Mert számunkra az „irodalomhasználat” nem a kevesek szakmai gondja. Kézenfogni fiainkat, elvezetni őket Szavaink Nagyfejedelemségébe — nálunk nem tanári gond. (Tan)könyveinkből tanulni — irodalmat, történelmet, erkölcsöt — nem középiskolások fokon, nem csak középiskolások fokon kell. Szegénység és gazdagság, irás és olvasás, múlt, jelen, jövő velünk is alakuló viszonyfogalmak.

Hogy is mondja Sütő? Nyelvhasználat, kézhasználat, lábhasználat, fülhasználat, tudóhasználat... Tisztázása nem maradhat más korra.